musikişinas

Boğaziçi Üniversitesi
Türk Müziği Kulübü Yayını

2008

Sayı: 10

RAUF YEKTÂ BEY'İN MİLLİ TETEBBÛLAR MECMUASI'NDA YAYINLANMIŞ "KÖKLER" VE "ESKİ TÜRK SAZLARI" BAŞLIKLI MAKALELERİ*

Çeviriyazı: **Philippe Bora KESKİNER**

ESKİ TÜRK MUSİKİSİ'NE DAİR TARİHİ TETEBBULAR

- 1 -

<< KÖK >> LER

Muharriri: Rauf Yektâ

Türk Musikisi'nin tarihini yazmak maksadıyla hayli zamandan beri devâm eden tetebbuâtım [1] esnâsında muhtelif kitablardan toplayabildiğim ma'lûmâtın mukayyed[2] bulunduğu defteri âhiren gözden geçirirken, Alman musikîşinâslarından << Kiesewetter >> tarafından 1842 senesinde neşredilen <<Arapların Mûsikîsi>> [1] nâmındaki eserin tarihî kısmında vaktiyle tesâdüf ederek iktibâs ve zîrine [3] bir takım tenkîdî mütalâalar ilâve etmiş olduğum fıkra nazar-ı dikkatimi celb etti.

Türklerin mûsikîye isti'dat ve kabiliyetini inkâr ettikden ma'dâ [4], idâreleri altına aldıkları memâlikde [5] buldukları mûsikîyi de dûçâr-ı izmihlâl [6] etdiklerini iddia haksızlığında bulunan <<Kiesewetter>>'in bu fıkrası muhteviyâtını red içün o zaman yürütdüğüm mütalâatın bugün gayrıkâfi olduğuna hükmederek, biraz daha tevsi' ve vesâikle te'yid etmek istedim. Bu fikrin sevkiyle kadîm [7] mûsikî kitablarımızda yapdığım tetebbûlar neticesinde bir takım yeni vesîkalar daha bulmak mümkün oldu. Türklerin, sanâyi-i nefise aksâmından [8] olan mûsikîde dahî nasılsa yanlış olarak taammüm ve takarrür etmiş olan bir zehâba [9] rağmen bir mâzi-i ilmî ve fennîye mâlik olduklarını bir nebze isbât etmesi itibâriyle mühim olan bu

---

* Transkripsiyonunu sunduğumuz 'Eski Türk Musikisine Dair Târihî Tetebbûlar' üst başlıklı üç makale, Rauf Yektâ Bey tarafından kaleme alınmış ve 1915 yılında Millî Tetebbûlar Mecmuası'nda yayınlanmıştır. Birinci makale 'Kökler', ikincisi ve üçüncü makaleler 'Eski Türk Sazları' başlıklıdır. Kökler makalesinin transkripsiyonu Onur Akdoğu'nun 'Türk Müziği Yazıları' kitabında Adnan Atalay tarafından yapılmış fakat tamamlanmıştır.
Sunduğumuz transkripsiyon, 1999 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi'nde Prof. Rûhî Ayangil nezdinde Türk Müziği Teorisi çalışmalarına başlarken tarafımızdan dönem ödevi olarak hazırlanmıştır. (Ç.N.)

[1] Kiesewetter, Die Musik Der Araber

vesâiki [10], << Millî Tetebbûlar Mecmuâsı>> kaarilerince lezzetle okunacağı ümidiyle, tahrir ve takdîme müsaraat [11] ediyorum. Ma'haza [12] Türkiyata müteallîk mesâil ile iştigâl eden zevât-ı kirâmdan şurasını bilhassa ricâ edeceğim ki, bu bahisler hakkında fazla mâlûmatı olanlar bildiklerini bu sâhifelere yazmak lütufkârlığını diriğ [13] etmesinler: tâ ki Türk mûsikîsi tarihinin muhtâc-ı tenvir [14] cihetleri birer birer tavzîh ederek târih-i mûsikîmizi yazmak vazîfe-i müşkîlesinin[15] îfâsı mehmâ-emken [16] kesb-i suhûlet etmiş olsun.

Sadede girmezden evvel <<Kiesewetter>> 'in bâlâda mevzû-ı bahis olan haksız iddiâsını ne münâsebetle irâd ettiğini hulâsaten [17] buracığa kayd edelim: <<Kiesewetter>> Arabların mûsikîsine dâir ismi geçen te'lif-i müdekkikânesinin baş tarafına ilâve ettiği târihî medhâlde, evâil-i İslâm'da ilk mûsikî nazariyecilerinin ancak ikinci asr-ı hicrîde Arablardan zuhûr etdiğini söyledikten sonra, hicretin beşinci asrı nihâyetine kadar güzerân [18] olan zamanda yetişen ulemâ-i mûsikî içinde Acemlerden kimse olmayıb heman cümlesinin Arab olduğunu, ve buna sebeb ise İran'ın Arab hâkimiyeti altında kaldığı müddetce Arabların her husûsda İranîler üzerinde ircâ-i te'sirden hâli kalmadıkları gibi mûsikî cihetinden dahi aynı [19] te'sirin vukûı tabîî görülmek lâzım geleceğini ityân [20] ediyor. Acemler nezdinde böyle uzun müddet mûsikî nazariyecilerinin zuhûr etmemesini İran'ın Arab idâresi altına girmesine atfeden <<Kiesewetter>>, bu hâli, Arablardan sonra memleketin Türkler tarafından işgâl edilmesine haml ediyor ve diyor ki:

<<Acem mûsikî nazariyecilerinin te'hir-i [21] zuhûru İran'ın on birinci asr-ı milâdî evâsıtında [22] Türkler tarafından zapt ve teshir edilmesinden ileri gelmiştir. Çünki Türkler ilme, fenne... el-hâsıl muzalara [23] (Muses) mensub bütün şuabât-ı san'at ve ma'rifete [24] hasım [25] bir kavmdır. Milâdın on üçüncü asrında İran'ı Moğollar'ın istilâsı bu hâl-i tevakkufa hâtime çekmiş ve Moğol hükümdârlarının ve alelhusûs << Timurlenk>> ile evlâd ve ahfâdının zamân-ı saltanatında her nev' ulûm ve fünûna ve ezan cümle fenn-i mûsikîye mütaallik pek ciddi ve âlîmâne eserler te'lif eden zevât yetişmişdir.>>

<<Klesewetter>>'in hiçbir delil-i târihiye istinâd etmeyen bu iddiasının sümme't-tedârik söylenmiş bir söz olmakdan başka bir kıymet ve ehemmiyeti yokdur. Vakıa Türklerin öteden beri şeci' ve bahâdır ve bittabiî bu hasletleri icâbâtından olarak ceng-cû [26] bir kavm [27] olduklarını bütün cihân ile berâber maaliftihâr biz de biliyor isek de, ulûm ve fünûna bigâne ve hatta hasım olduklarına, ve bu bigâneliklerini, feth etdikleri memâlikde buldukları ilim ve fen erbâbını san'atlarıyla berâber mahv ve münkarız edecek derecede ileri götürdüklerine dâir kütüb-i târihiyede hiçbir kayda tesadüf etmemiş idik. Her ne kadar daha eski zamanlarda ve meselâ hicre-

tin 124 üncü senelerinde <<Bilge Hâkan>> 'ın birâderi <<Kül Hâkan>> nâmına âbide rekz etdirdiği asırda Türkler'in müktesebât-ı ilmiye ve fenniyelerinin derecesine dair bugün elimizde malûmat-ı kâfiye bulunmamaktadır; lâkin Türkiyat tedkikâtı ilerledikce mâlûmâtımızın şimdiki hâlinde kalmayacağı tabiidir. <<Bilge Hâkan>> âbidesi nasıl o asırda yaşayan ecdâdımızın teşkilât-ı içtimâiye ve itikâdât-ı mezhebiyesinden bizi haberdâr etmiş ise, kaviyyen ümîd olunur ki bir gün ele geçecek diğer vesâik de o asırlardaki Türk harsına dâir bize yeni ufuklar açacak, târih-i milliyetimizi daha güzel tanıtacakdır.

Ma'hazâ mâlûmâtımızın bugünki derecesiyle kanâat hâsıl ediyoruz ki, Türkler, öyle ba'zı Avrupa müverrihlerinin iddia etdikleri gibi, ezmîne-i kadîmeden beri çapulculuğa hasr-ı âmâl ve işgâl etmiş bir kavm olmayıb, bila'kis, yaşadıkları asırlarda maarif-i beşeriyenin akvâm-ı mütecâvire nezdinde vâsıl olabildiği metârib-i terakkînin hiçbir vakit dûnunda addolunmayacak bir harsa mâlik bulunmuşlardır. Kadîm Türkler'in Çinliler'le olan münâsebâtı târihan müsbet olmasına ve medeniyetin Çin'de hâiz bulunduğu kıdeme nazaran, Çin târihleri tedkik edilecek olsa Türk medeniyetine müteallik pek kıymetli vesâik elde edileceğinden biz kendi hesâbımıza şübhe etmemekdeyiz.

<<Kiesewetter>>'in, Türkler ile Moğollar arasında bir fark gözeterek, Türkler'i ilim ve fenne hasm-ı bîaman bir kavm hâlinde gösterdiği hâlde, Moğollar'ın hâmî-i maarif ve sanâyi olduklarını iddia etmesi kısmen hakâyık-ı târihiye ile kâbil-i tevfîk [28] değildir; çünki << Kiesewetter>>'in bahs etdiği târihlerde hükümrân olan Moğol Hanları, filhakîka, asırlarına maarif ve sanâyî-i nefîsenin hâmîsi sıfatına kesb-i istihkâk etmişler ise de, bunların eslâfından ba'zıları da kadîm medenîyyet-i şarkıyenin ânlara bir yâdigâr olarak bırakdığı binlerce kitabları Bağdad kütüb-hanelerinden Dicle Nehri'ne atdırmak gibi, târihin hiçbir vakit afv etmeyeceği, telâfîsi nâkâbil zâyiât-ı mühimmeyi tecviz eylemişlerdir. Türk hâkanları ise evvel ü ahir buna benzer kadir-nâşinâsâne bir hareketde asla bulunmamışlardır. Binâenaleyh, milâdın onbirinci ve onikinci asırlarında Acemler arasında mûsikî ulemâsı zuhur etmemesini İran'ın Türkler tarafından istilâsına haml etmek doğru olmadığı gibi, on üçüncü asırdan itibâren İran'da sâir ulûm ve fünûn ile mûsikînin terakkiye başlamasına da Moğolların Türklere halef olmasını sebeb göstermek muvâfık-ı hakîkat bir iddia teşkil edemez. Zîra hicretin dokuzuncu asrı evâilinde yazılmış kütüb-ü mûsikîyenin şehâdâtına nazaran, Türkler'le Moğollar'ın zâten müdevven ve müterreb bir mûsikîleri olub elhân ve nagamât-ı mûsikîyenin bir takım usûl ve makâmâta ayrıldığı ve bunlardan herbirinin huzûr-ı hâkânîde terennüm edildiği ve esâmî-i mahsûsâsı bulunacağı tezâhür etmekdedir. Mâlûmâtın bu derecesi bile gösteriyor ki, <<Kiesewetter>>'in Moğol pâdişâhı

addetdiği <<Timurlenk>> ile evlâdının sâyesinde Acemler arasında yetişdiği iddia-i [29] garîbinde bulunduğu mûsikî nazariyecileri [I] eserlerini yazmadan çok zaman evvel Türkler fenn-i mûsikî ile meşgûl olmuşlardır. Nitekim sütûr-ı âtiye bu hakîkati müdellelen [30] isbat edecekdir.

*
* *

Dokuzuncu asr-ı hicrî müellifin-i mûsikîyesinden meşhûr <<Hâce Abdülkâdir Marâgî>>, <<Zühdetü'l Edvâr>> ünvanlı te'lif-i güzîninin [II] onikinci bâbında her kavmın mizâç ve tabîa'tına makâmat-ı mûsikîyeden hangilerinin tevâfuk edeceğini izâh etdiği sırada diyor ki:

<<Kable ez-în gûfte bûdim der te'sir i nağm ki uşşağ vu nevâ vu bûselik muvâfık-ı mizâc-ı etrak-est. Berây ûn ki te'siri unhâ mugavvi-i şecaat-est vu telhîn-i etrâk ve muğol derunse dayre nebâşed. Unçe ez âlât istihrâc kunend un hâra <<kûkha>> hunend ve ûnçe behelk telhîn kunend <<irudule>> nîz kûyend ammâ kûkba nezd i ehl-i hatây si sed u şeşt u şiş bûd ber aded-i eyyâm-ı sâl ke her rûzi der meclis-i kaân kûki erz miherdend ve ûnçi esl ü e'zâm-est nezd-i îşan ne kûk bûd vu esâmî inhâ inest:

Oluk kök, aslan çeb, purs, kuladu, kututgu, burstargay, çentây, hensây, şendâk.

Ve ekser-i in kukhâ der dovr-i muhammes bâşed ve bâzi der dovr-i remel nîz bâşend ve ber ûnha ebyât ı türkî ve moğolî nîz kûyend ammâ türkân ı ırağ be *mu'tedil* bis'yâr mâyed bâşend ve on tariha-i telhîn bûd ki der *nuvi* yâder *uşşağ* yâ der *sıgah ruy ı ırağ* kunend ver ber ûn ebyât ı farsî ve türkî nîz kûyend ve ûn ebyât ber behr i remelî bûd ber in misâl << fâilâtun, fâilâtün, fâilât >> ve her fasl-ı mu'tedil ber dû beyt bâyed çenân ke:

[I] Halbuki << Kiesewetter>> 'in bu iddiası da esasen yanlışdır: çünki bu müdekkik zâtın Acem mûsikîşinâsı zannetdiği << Safiyyûddin Abdülmü'min ül-Urmevî>> ile << Hâce Abdülkadir Marâgî>> nin birincisi (Urmiye) li, ikincisi ise (Maraga) lı olub her ikisi de Türk oğlu Türkdür.

[II] Tahran Sefâret-i Seniyyesi müsteşâr-ı esbâkı Münif Bey Efendi tarafından Tahran'da ele geçirilerek lûtfen muharrir-i âcize hediye edilmiş bir nüshâ-i nâdiredir. << Abdülkadir>> 'in te'lifat-ı şâiresi İstanbul kütübhânelerinde mevcûd ise de << Zühdet-ül Edvâr >> yine hiç bir kütübhânede tesadüf olunamadığı cihetle, mir-i muhteremin bu bâbdaki himmet-i maarif-perverîlerine burada dahî arz-ı şükrânı vecâibden a'dd ederiz.

Beyit

Sürme mendan kim ne bulmuş yânedir
Âteş-i aşkının canımda yânedir
Vardı dil bilmen ki halin yâ nedir
Ömr geçdi yine hacet yânedir

Amma ehl-i ırağ ber *mu'tedil segah* telhin konend nakş ve medl çünd der *pencgah* ve *sıgah* niz kuyend ve bazi ez nügûş ı mu'tedil râ tağyir konend ve ber ebyâti ki ber keman bahrast kûyend ve unra *mu'tedil i erânî* kuyend. >>

Hicretin sekiz yüz târihleri ricâl-i mûsikîyesinden olan <<Abdülkadir Marâgî>> den aynen nakletdigimiz şu sözlerden anladığımız birçok şeyler var: <<Uşşak, Nevâ, Bûselik>> makamları nefs-i insanîde şecaa'ti tezyîd ve takviye etdiğinden fıtraten bu hasâile mâlik olan Türklerle Moğolların telhinâtı dahi a'lelekser bu üç makâm-ı mûsikî ile vâki olmakda imiş. Türkler'in mezkûr makâmlardan âlât-ı mûsikiye ile icra etdikleri terennümâne[31] <<Kök>> ses ile okuduklarına da <<irudule>> denilir imiş. <<Kök>> lerin adedi senenin aded-i eyyâmına müsâvi olmak üzere 366 olub her gün hâkanın huzûrunda bu <<Kök>> lerden birinin terenümü mu'tad imiş. Ma'hazâ bu 366 <<Kök>> içinde en makbûl ve müntehîbi dokuzu imiş ki <<Abdülkâdir Marâgî>> diğer te'lifi olan <<Câmi-ül Elhân>> ında bunlara bîsûn kök nâmı verildiğini, diğer bir eserinde de [ez'an 366 kûk ki mezkûr şod her ruz yer kök piş-i taht-ı *Kaan* zenend amma ne kök râ her ruz piş-i taht-ı *Kaan* zenend] diyerek <<366>> kökden her biri senenin bir gününde okunduğu halde <<bisûn kök>> lerin dokuzunun da her gün huzûr-u hakânîde terennüm edildiğini yazıyor. Metn-i fârisînin <<Mu'tedil>> veya <<Mu'tedil-i İranî>> denilen ve Irak Türklerine mahsus olduğu işâret edilen tarz-ı telhînler hakkındaki izâhâtı da mûcib-i istifâdedir. Bu bahse dair <<Makâsid-ül Elhan>>da tesâdüf olunan mâlûmât-ı mütemmimeye nazaran, <<mu'tedil>> denilen tarîka-i terennümün güftesi Türkçe olur ise *Koşuk* nâmını alır imiş; müellif misâl olarak şu koşuğu zikr ediyor, ki biz de aynen buraya nakl ediyoruz:

Koşuk

Ya İlâhi sen bilirsin hâlimi
Yavuz işidin kusha tutgıl elimi
Amelim yoh günâhım kob korharım
Son nefesde ayırma imânımı

Şu tafsilâtdan Türklerin <<Kök>> [I] dedikleri parçaların ne gibi şeyler olduğu tavzih ediyor; âlât-ı mûsikîye ile çalınmağa mahsus bir takım mûsikî parçalarından her gün birinin huzûr-ı hâkânîde terennümü mu'tad olmasına bakılır ise, bunların birer vak'a-i tarihiyeyi tezkir içün yapılmış ve zamanımızdaki bandoların çaldığı <<Marş>>lar ve askerî havalar kâbilinden şeyler olması melhûzdur. <<Kök>>lerin bestelenmesi bir kâideye tâ'bi olub bunların usûlât-ı mûsikiyeden hangisiyle yapılacağı da muayyen imiş; bu ciheti <<Hâce Abdülkâdir>> <<Şerhü'l Edvâr>>ında:

<< Amma *oluk kûk* der davr-ı *remel* ağâz kuned ve her davr-i zemân râ ehef sâzende der âher çenân serî şeved ki bi davr-ı muzâaf *muhammes* mubdel gerded. >>

Ve <<Câmi'ül elhân>> da dahi:

<< Ekser-i în kûkhâ der davr-i muhammes bâşend ve bâzi bud ki dûr-i remel bâşend ammâ *kutadgu* ve un ber bahr-ı mutakârib-est.

Fıkraları ile sarâhaten zikr etmekdedir. Demek ki <<Kök>>ler *İka'* <<Rythme>> nokta-i nazarından da san'atlı parçalar imiş. Sonra *Bisûn kök* dedikleri dokuz <<Kök>> e verilen isimler bilhassa nazar-ı dikkatimizi celb ediyor. Mâlum olduğu üzere şark mûsikîsi makamları Uşşâk, Hicâz, Nevâ, Nihâvend... gibi hep Arabî ve Fârisî isimlerle tesmiye edilmişlerdir. Acaba eski Türkler mûsikîlerinde müsta'mel ana makamları *Oluk kök, Aslan çeb*... gibi isimlerle mi tevsim etmekte, ve meselâ öteden beri <<Ümmü'l makâmât>> nazarıyla bakılan <<Rast>> makamına <<Oluk kök>> mü demekde idiler? <<Bîsûn kök>> leri teşkil eden dokuz ismin bu gûnâ meâni-i lugâviyesi var mıdır? Buralarının izâhı her hâlde Türkiyyat mütehassıslarının himmetinden muntazırdır. [II]

Bir kavm nezdinde bu gibi şerâit dahilinde, bu gibi âsâr-ı mûsikîye tanzim ve bunların her birisine esâmî-i mahsûsa vaz' edilir ise, o kavm arasında fenn-i mûsikînin çok yıllardan beri müdevven ve malûm bulunduğunu kabûl etmek kesb-i zarûret eder. Şu halde Türklerin mine'l-kadîm ulûm ve fünûna ve bilhassa sanâyi-i nefîse ve mûsikîye hasım bir kavm olduğu hakkındaki iddianın butlânı da sâbit olmuş olur. Yalnız, teessüf olunacak bir şey var ise, o da kadîm Türk mûsikîsisinden bâhis kütüb-ü nazariyenin henüz bir tarafda zuhûr etmemesidir. Şimdiye kadar Türkçe olarak elimize geçen en ziyâde hâiz-i kıdem te'lif-i mûsikî, dokuzuncu asr-ı hicrî evâilinde yazılmış bir eser idi. Ma'mâfih, <<Yıldırım Bayezid>>

[I] Sâmi Bey merhûm <<Kâmus-ı Türkî>> sinde <<Kök>> kelimesinin <<Sazın burulacak kulağı>>, <<Kök etmek>> masdarının da bir sazın kulağını burarak kırmak mânâsına geldiğini yazmakda ise de müellifin bu kavli bizce muhtâc-ı tedkikdir.

[II] Mecmuamızın dördüncü sayısında bu mesâil hakkında ufak bir mülâhaza-nâme neşredilecekdir. <<Müdiriyet>>

Han'ın şehzadelerinden <<İsâ Çelebi>> nâmına yazılmış daha eski bir esere âhiren destres olduk ki, târih-i mûsikîmizde ve bilhassa Türkler nezdinde kullanılan âlât-ı mûsikîyenin eşkâl ve envâına dâir nâdide ve pek istifâdeli mâlûmâtı hâvi bulunmakdadır. Gelecek makâlemizde Türk sazları hakkında topladığımız mâlûmâtı mevzu'-ı bahsedeceğiz.

ESKİ TÜRK MUSİKİSİ'NE DAİR TETEBBULAR

- 2 -

ESKİ TÜRK SAZLARI

Muharriri: Rauf Yektâ

Avrupa müellifîn-i mûsikîyesi Türklere târih-i mûsikîde pek az bir mevkî veriyorlar; ve bu mevkî bi'n-nisbe o kadar eski bir zamandan başlamıyor. Garb müverrihlerinin iddialarına bakılacak olsa, Türkler nezdinde fenn-i mûsikînin mebde'-i intişâr ve tedâvülünü cennet-mekân Sultan Murâd Hân-ı Râbî'in Bağdâd'ı fethetdiği 1047[1] târihinden itibâr etmek lâzım geliyor. Avrupa müverrihîn-i mûsikîyesi bu bâbdaki iddialarını te'yid için bir vak'a-i târihiye zikr ediyorlar. Evvelâ, <<Eflâk>> Beylerinden <<Dimitrios Kantemir>>in <<Devlet-i Osmâniye Târihi>> ünvanlı eserine yazılmış ve muahharen oradan alınarak bütün mûsikî târihlerine geçmiş olan vâk'a şudur:

[Murâd-ı Râbî' uzun müddet muhâsaradan sonra Bağdad'ın fethine muvaffak olunca, mikdârı otuz bin raddesinde bulunan müdafiînin umûmen katlini emr etmiş idi. Bu emrin icrâsına başlandığı sırada İran'ın o asırda en meşhûr mûsikîşinâsı olan<<Şâh Kulu>> huzûr-ı hâkânîyi 1 kadar ferceyâb-ı vusûl olabilmiş ve harikulâde bir mahâretle çaldığı <<Şeştâr>>iyle Bağdad ahâlisinin felâketlerini hüzn-engîz bir lisân-ı istimdâd ile terennüm ve rikkat-i şâhâneyi celb ederek katl-i umûmîye hitâm verilmesi emrinin sudûruna muvaffak olmuşdur. Sultan Murâd işte bu <<Şâh Kulu>> ile Bağdad'da ele geçen diğer dört İran mûsikîşinâsını ma'iyetinde İstanbul'a getirmiş, ve bunlar tarafından dahi Türkler arasında fenn-i mûsikînin zevk-i İranî'ye göre neşr ve ta'mimine sarf-ı mesâi edilmişdir.]

---

[1] Milâdi 1637 (PBK)

Prens <<Kantemir>>[2] in bu fıkrasından istihrâcı bizce doğru olan bir hakikat var ise, o da, Millî Edebiyâtımızda olduğu gibi Millî Mûsikîmizde dahi pek bâriz olarak görülen İran tesirâtının menşei ile müessirlerini göstermekde olmasında ibâretdir; yoksa bu fıkradan, ba'zı müverrihîn-i garbîyenin istidlâl etdikleri vech ile <<O târihe kadar Türkler fenn-i mûsikîye bîgâne imiş de Sultan Murâd'ın Bağdad'dan getirdiği <<Şâh Kulu>> ile dört nefer refîki bu fennin Türkler arasında intişârına sebeb olmuşdur>> mânâsını çıkarmak, şübhesiz, fıkdan-ı tetebbûdan başka bir şeye delâlet etmez. <<Kök>>ler ünvanlı mukâvele-i sâbıkamız, oldukça eski bir mâzi-i mûsikîye mâlik olduğumuza dâir bir hayli delaîl ve vesâiki hâvi idi. Dokuzuncu asr-ı hicrî evâilinde <<Ahmed-oğlu Şükrullah>> nâm zâtın <<Yıldırım Bayezid>> Hân şehzâdelerinden <<İsâ Çelebi>>ye ithâf ederek âhiren bir nüshâ-i nâdiresi elimize geçen eserinden iktibâsen yazılan bu ikinci makâle ise, ecdâdımızın <<Çalav>> dedikleri çalgılarının esamî ve envâı ile bunları ne sûretle imâl etdiklerini, ve garbiyyûnun <<Lutherie>> dedikleri âlât-ı mûsikîye âmilliği san'at-ı dakıykasını, bir çok incelikleriyle, bizde dahi vaktiyle ne yolda teessüs etmiş olduğunu gösterecekdir.

Eserden nakl edilecek satırlar dikkatle mütâlaa olunur ve meselâ <<Çenk>> denilen sazın teknesinin içi <<dökülmüş sırça ve tutkal ile sıvamak>> ve <<Rebâb>>ın teknesini <<zerdâli ağacından intibab edib kable'l-imâl süd içinde kaynatmak>> gibi nice garâib ü dakâyık-ı san'atından bahs edilmesi nazar-ı im'ana alınır ise, saz yapıcılığı san'atının Türklerde epeyce kadîm bir zamandan beri malûm ve bir çok tecrübeler neticesinde mazhâr-ı tekemmül olduğuna bi's-suhûle hükm olunabilir. [1]

Ma'hazâ şurasının da ihtârına lüzum görüyoruz ki <<Ahmed oğlu Şükrullah>>ın imlâsı bir çok yerlerde bizler için okunması pek müşkil bir tarzda olduğundan, eserin imlâ-yı kadîmini aynen muhafaza husûsundaki arzumuza rağmen, meselâ <<ağacından>>, <<derinliği>>, <<vasıta ile>>, <<gibi>> yerine <<ağacınden>>, <<derekliği>>, <<vasıtıla>>, <<kib>>

---

[1] Şâyân-ı teessüfdür ki müellifin yaşadığı asır mâmûlatından olan Türk âlât-ı mûsikîyesine el-yevm mâlik bulunmamakdayız. Garbda teşkîl edilen mûsikî âlâtı müzeleri gibi müessesât bizde dahi vücûda getirilmiş olsa idi, bu nefâyis-i san'atın bugün yalnız nasıl ihtimamlarla yapıldığını kitablarda okumakla kalmaz, belki onları görmekle de karirü'l-ayn olur idik. Garb müzelerinin fihristlerinde bir takım türk sazları esâmisine tesâdüf olunuyor ise de bunların hangi asırlar mâmûlatından olduğuna dair bir gûnâ mâlûmat verilmediğinden, kıymet-i târihiyeleri anlaşılamamaktadır. Maarif Nezâret-i Celîlesi bizde dahi bir mûsikî âlâtı müzesi teşkiline himmet eder ise sanâyi-i nefîseye âid mühim bir noksanımıza ikmâl ve silsile-i icraatına parlak bir lâhika daha ilâve etmiş olur.

yazması gibi kıraati büsbütün tas'ib eden kelimâtı, imlâ-yı hâzırlarıyla tahrire mecbur olduk.

Eserin mukaddimesini teşkil eden sütûr-ı âtiye müellifimizin maksadını icmâl etmektedir:

[Ve çün İmâm-ı âmil-i kâmil, Sultânü'l-muhakkıkîn Habîrü'l-müdakkıkîn, Câmi-i ulûmü'l-evvelîn ve'l âhirîn, Vâhid-i dehr vü Ferîd-i asr <<Safiyüddin Abdülmü'min>> Rahmetullâhu aleyh rahmeten vâsıanın tasnif kılduğı kitabın tercümesinden fâriğ olduk; şürı' kılalım bir nice üstâdlar, âlimler ve fâzıllar tasnif kıldıkları kitablara, Şeyh Ebû Ali Sîna kitabına ve İbn-i Nâsır kitabına ve üstad Kemâl Tebrîzî kitabına ve Hüsâmeddin Şeyh Hasan Kazırûnî kitabına ve İhvân-ı Sâfâ kitabına Rahmetullâhu aleyhîm ecmain ve yirmi bir fasıl dahi öbürlerin kitablarından bu kitaba derc edelim ta mübtedîlere hiç nesne müşkîl olmaya ve ol âlimlerin sözü dahi yerde kalmaya ve öyle olsa bu kitab otuz altı fasıl oldı zîra ki aslı on beş fasıldı ve yigirmi bir fasıl dahi bu anılan üstâdlar kitabından alub derc eyledim ve ol fasıllar bu sınâate heves kılanların dirliğin ve duruşun ve oturuşun ve sohbete girişin ve çıkışın ve her sazın ağacı nice ağacdan gerekdir ve uzunluğı ve kısalığı ve ini ve derinliği ve yukalığı ne kadar gerekdir ve kirişleri kaç gerekdir anları bildürür.]

<<Ahmed-oğlu Şükrullah>> bu mukaddimeden sonra Türk sazlarının târifine geçiyor; ve evvelâ <<ûd>> dan başlayarak bervech-i âti aynen nakl edilen şâyân-ı dikkat mâlûmâtı veriyor:

1- Ud

<<Bu sınâat ehli üstâdlar şöyle ittifak kılmışlardır ki ûdı bir ağacdan yunmak gerekdir ki ol ağac iken yeyni olmıya ve iken ağır dahi olmıya ve dahi ol ağac ayağın dururken sebebsiz kurumuş ola andan kesilmiş ola yani asla ağacda yaşlık bulunmaya ve udun ağacının eyüsi şâh-çûpdur; şâh-çûp bir ağacın adıdır ki ol ağac deniz kenârından gelir ve eğer şâh-çûp bulunmasa serv ağacından olmak eyüdür. Ve eğer serv ağacı dahi bulunmasa bir ağac gerekdir ki berklikde ve ağırlıkda ve yeynilikde bunların gibi ola ve bu ûdun uzınlığı 36 parmak gerekdir ve yâhud üç karış gerekdir ve eni 15 parmak gerekdir; ve derinliği ise yedi parmak yarım gerekdir. Ve şol yer ki âna (Muşt) dirler, ol muşt ulaşdığı yer ile muştun arasının ini 6 parmak gerekdir. Ve bir kavl dahi demişlerdir ki ûdun uzınlığı kendi inince bir yarım ve derinliği ininin yarusınca gerekdir.

Bu didüğümüz ûdın teknesinin vaz'ının şerhidir. Amma ûdın boynuna (hazîne) derler; ol hazînenin uzınlığı ûdun dört başhda birince gerekdir. Ve şol tahta ki ol hazînin üstüne yapışdırırlar ol tahta gâyet berk ağacdan

gerekdir ve gâyet yuka gerekdir, ve ûdun kirişi beş gerekdir ve her birisi bir dürlü gerekdir; ol beş kirişin her birinin bir adı vardır: evvel kirişe (bem) dirler, ve ol bem didikleri kiriş cemi' kirişden yoğun gerekdir, ve bağırsakdan burulmuş kiriş gerekdir ve bu bağırsakdan kirişi nice düzmek gerekdir âti aşağıda bildireveriz. [1]

İnşeallâhi'l-azîz, İkinci kirişe (müselles) dirler ve bu dahi ol üç kirişden ki yukarudadır anlardan dahi yoğun gerekdir; amma (bem) didikleri kirişden ince gerekdir. Üçüncü kirişin adı (müsennâ) dır bu kiriş cemi' kirişlerden ince gerekdir. Ve dördüncü kirişin adı (zîr) dir; bu kiriş (müsennâ) ya nisbet yoğun gerekdir ve (müselles) e nisbet ince gerekdir. Ve beşinci kirişin adı (hâdd) dır: bu dahi (müsennâ)ya nisbet yoğun gerekdir ve (zîr) e nisbet ince gerekdir. Uda kiriş çekildiği vakit bu didüğümüze elbet riâyet eylemek gerekdir: ta ûdun nâğmeleri ve savtları rast ola. Ve bu ûdun darbı dört dürlüdür ve her bir darbın bir adı vardır. Evvel darba (bir ve iki) dirler ve bu darbın kâidesi şöyle gerekdir: evvel bir zahmeyi (bem) kirişi üzerine uralar, andan iki zahme (müsennâ) didikleri kiriş üzerine uralar. Ve ikincisine (reşk) ve (tercih) dirler ve bu darb (bir ve iki) didikleri darbın aksidir yani evvel (müsennâ) didikleri kiriş üzerine bir zahme uralar, ândan sonra (bem) didikleri kiriş üzerine iki zahme uralar ve üçüncü darbe (yek ü yek) yani (bir bir) dirler ve bunun dahi kâidesi şöyle gerekdir. Bir zahme (bem) didikleri kiriş üzerine uralar ve bir zahme müsennâ didikleri kiriş üzerine uralar ve bir zahme müsennâ didikleri kiriş üzerine uralar ve bu üçüncüye (reftâr-ı kebk) dirler, yâni, (keklik yürüyüşü) demek olur. Ve dördüncü darba (müselsel) dirler, ve bu darbın kâidesi böyledir ki bir darbı bir darba dahi karışdırmayalar, meselâ şöyle uralar zahmeyi ki (bem) üzerinde urdukları zahme (müsennâ) ya dokunmaya ve (müsennâ) üzerine urdukları zahme (hâdd) üzerine dokunmaya ve bu darbın dördüncü nevi'ne (müşmer) dirler ve bu darbı ekser rebâbda istimâl iderler ûdda artık istimâl itmezler>>.

Müellifin <<ûd>> hakkında verdiği mâlûmât burada hitâm bulmaktadır. Uddan sonra nevbet-i târif <<ıklığı>> nâmındaki kadîm Türk sazına geliyor; ve şimdiye kadar ismine bile bir yerde tesâdüf etmediğimiz bu saza dâir eserde şu satırları okuyoruz:

---

[1] Filhakika müellif âlât-ı mûsikîye bahsi bitdikten sonra kirişin sûret-i îmâline dâir istifâdeli bir hayli mâlûmât vermektedir ki, sırası gelince, o mâlûmâtı biz de iktibâs edeceğiz.

2- *Iklığı*

<<Bu fasıl, ıklığı düzmek kâidesini bildürür ve âlâtın nice itmek gerekdir ânı bildürür. İmdi şöyle mâlûm olsun ki ıklığının tası (esbderû)[3] den gerekdir ki o tasın kalınlığı iken dahi kalın gerekmezdir ve yukalığı iken dahi yuka gerekmezdir ve ululukda iken ulu gerekmezdir ve keçilikde dahi keçi gerekmezdir orta gerekdir ve değirmi gerekdir ve ol tasın iki yanı dahi delük gerekdir ve ol iki delüğün birisi tar ve birisi kik gerekdir, ve ol kik ve lev ki ıkluğın destesin berkideler, ve ol tasın yüzüne bir pâre rakkı yâni kik derisin yapışdırırlar, ve ol rakkı bukacık ola ve yüzu dûz ola yâni bir yeri yuka ve bir yeri kalın olmaya ve bir sıhçe düzeler yâni bir mıh düzeler pûladdan, şöyle ki ol mıhın uzını bir buçuk karış ola, ve ol mıhın yarusı ince ola ve yarusı yoğun ola, ve şol yerdeki yarusı ince ola ve yarusı yoğun ola, ol ortalıkda iki çengâl ola kiriş berkitmek içün. Ve ıklığun destesi [I] gâyet katı ağacdan gerekdir bâdem ağacı gibi, ve koz ağacı gibi; ve eğer abanos ağacı olursa cemi'sinden eyüdür. Ve iki kılludur. Ol iki kılın biri, birinden yoğun gerekdir ve bu ıkluğun herekini [II] tasın ortasında komak gerekdir ve beraberlikde şöyle gerekdir ki (bem) üzerine serçe parmağı koyıcak avazı parmak koyulmaz kiriş avâzıyla berâber ola [III] ve ol ıklığı çalacak nesne bir yây gerekdir gâyet berk bir ağacdan ve ol yâye at kılını yay kirişi gibi takmak gerekdir, ol kılların sayusı otuz gerekdir ve eğer otuzdan artık olursa revâdır ama kırkdan artık gerekmez, her kim bu tertibe ıklığıda riâyet eyleye, gâyet kâmil ola>>.

<<Iklığı>> faslından sonra müellif <<rebâb>>ın târif-i fennîsine başlıyor; ve bize bu sazın sûret-i imâli hakkında evvelkilerden daha az fâideli olmayan şu mâlûmâtı veriyor:

3- *Rebâb*

<<Bu fasıl, rebâb düzmek bildürür. İmdi mâlûm olsun ki rebâbın çanağı gâlib budur ki (zerdâlu) ağacından olmak yeğdir. Amma şöyle gerekdir ki rebâbın çanağının ağacını evvel süd içinde kaynadalar; ve eğer süd kaynadılarsa gâyet eyüdür; ve hem kazmak vaktinde çanağı asan yazılur, ve ol rebâbın destesini dahi (zerdâlu) dan düzeler, ele girmezse (koz)

[I] Deste, sazın <<sap>> dediğimiz kıta'sıdır.

[II] Herek, üzerine tellerin bindirildiği köprücük ki buna el-yevm <<eşik>> denilmektedir.

[III] Târife nazaran bir nev'i <<kemânçe>> şeklinde olduğu anlaşılan <<ıklığı>>nın telleri şimdiki kemânçeler gibi aralarında <<züll hams>> ba'di <<Intervalle de quinte>> olmak üzere ıstıhâb <<Accorder>> edildiğine bu fıkra delâlet ediyor.

ağacından düzeler. Amma rebâbın çanağı gâyet yuka gerekdir, ve düz yunulmak gerekdir. Ve bazı üstâdlar iderler ki sırça döküb tutkal ile yoğurub ol rebâbın çanağına sıvayalar, tâ ki rebâbın avâzeni kaba ola. Ve rebâbın iki karnı vardır, birisi çanakdır ve birisi dahi çanağın boynıdır; ve her karnın derinliği yedi parmak gerekdir ki ol parmaklar biri birinden ayrılmış olmayalar, biri birine yapışmış olalar. Ve her karnın eni bir karış ve iki açuk parmak gerekdir, ve bu iki çanağın uzınlığı bir karış ve dört açuk parmak gerekdir; ve bu rebâbın destesi üç karış gerekdir, ve çanağının yüzüne yuka tahta yapışdırmak gerekdir ve bu şol çanakdır ki âna (boyun) deyu ad komuşlardır, ol boyuna (rak) yapışdıralar, ve bazı üstâdlar ol boyuna dahi tahta yapışdırırlar, amma ortasında bir pâre delük yer korlar, ve ol delük üzerine (rak) yapışdırırlar ve bu rebâb dahi altı kılludır üç dürlü ibrişimden. Evvel kılına (zîr) dirler; bu kıl cem' kıllardan yoğundur. Ve ikincisine (hadd) dir; bu kiriş (zîr) didikleri kirişe göre ince gerekdir. Üçüncü kirişe (müsennâ) dirler; bu dahi ol (hâd) deyu ad kodukları kirişe nisbet ince gerekdir. Ve ol çanakların en aşağısından dört parmak yer kiriş bağlamaya koyalar, andan ki rebâbın herekini koyalar yâni eşiğini koyalar. Ve rebâbın dahi tertibi bu yazılanlardır, her ki bunlara riâyet eyleye, kendi fenninde kâmil ola>>.

<<Ahmed-oğlu Şükrullah>>ın eseri <<ûd>> ile <<ıklığı>> ve <<rebâb>> dan başka <<mizmâr, pişe, çenk, nüzhe, kanûn, muğni>> namlarında daha altı sazın târifini hâvi bulunmuş ve her sazın târifi bitdikden sonra o sazın bir kıt'a resmi de konulmuşdur.

Tersim ve hâkki bu nüshaya yetişdirilemeyen mezkûr resimler, mütebâki sazlardan bâhis bulunacak olan makâle-i âtiyemize bir safha hâlinde ilâve kılınacakdır.

ESKİ TÜRK MUSİKİSİ'NE DAİR TETEBBULAR

- 3 -

ESKİ TÜRK SAZLARI

- ma'bad-

Muharriri: Rauf Yektâ

Dokuzuncu asr-ı hicri evâilinde yaşayan Türk mûsikîşinaslarından <<Ahmed-oğlu Şükrullah>>ın âhiren bir nüshâ-i nâdiresi elimize geçen

te'lif-i mühîmminde eski Türk sazlarına dâir münderic bulunan mâlûmâtın bir kısmını bundan evvelki makâlemizde nakl etmiş idik. Türk âlem-i mûsikîsi içün bile tamâmiyle <<görülmemiş>> olan bu mâlûmâtı itmam etmek üzere bugün dahi müellifimizin mütebâki sazlar hakkında verdiği fennî tafsilâtı iktibas edeceğiz. Evvelce vaad etdiğimiz vech ile her iki makalede mevzu'-ı bahis olan dokuz aded Türk sazının - nüsha-i asliyeden aynen istinsah etdiğimiz - resimlerini hâvi iki safha bu sayımıza ilâve kılınmışdır. Kaarilerimiz bu tafsilâtı resimlerle tatbik ederler ise, ecdâdımızın kullandıkları âlât-ı mûsikiyeyi daha etraflı tanımış olurlar.

4- Mizmâr

<<Bu fasıl, mizmâr düzmek bildürür. Ve mizmâr deyü bir nâye dirler ki ol nâyı iki pâreden düzerler; bir pâresi kara kamışdan ola ve bir pâresi ağacdan ola, ve ol ağacı dahi kamış gibi yunalar ve düzeler ve için deleler; ve ânın uzunu bir karış ve bir parmak ola, ve iki ucundan dahi bile ikişer kavse parmak kadri koyalar, gerü kalanın yedi bölük ideler, her bir bahşında bir delük dahi deleler, ama iken dahi kik delmeyeler ve tar dahi delmeyeler, ve urulacak yanında bir delük dahi deleler, ama ol delüklerün olduğu yâne delmeyeler, ardından yâne deleler, ama ol delüğün ikisinin arası beraberinde deleler. Ve kamıştan olan pârenin dahi uzunu bir karış ve bir parmaktan artuğrak olmak gerekdir, ve eğer mizmârın uzunluğu bir karış ve bir parmakdan artık olursa delüklerin dahi kikirin deleler; ve mizmârın aslı şol nây pâresidir ki ol ağacdan düzdükleri nâyı ânın üstüne berkidürler, ve şol nağmeler ki nâydan balurur kamış oldığındandır, ve bu'dlar balurdiği ol ağacdan olan nây sebebdendir, ve ol kamışdan olan pâre ol dahi yaş iken çenk kirişiyle bir yanın muhkem bağlıyalar yâni saralar ve bir yanın dahi iki üç gün ağac ortasına koyup şikenceye uralar. Ta kikrek ola; ondan sonra yaş ağacdan bir halka düzeler ve ol kamışdan olan pârenin ağzına berkideler. Nağmeler nâyda *sakil* ve *hadd* olduğu yani *zîr* ve *bem* olduğu ol halka sebebindendir. Ve iki pâre kamış dahi biri birine ulayalar, ve ikisinin başını biri birine bağlıyalar ibrişimle, şöyle ki iki nâyın ortasında bir yarık gibi olur. Ve şol vakit ki nây çalmakdan fâriğ olalar ol mizmârın ağızına kodukları halkayı alalar. Ve şol parmak ki nâyın urulacak yerine yakındır, anın nağmesi *zîr*dir, nisbet ile, yâni yakında olan delüklerin nağmesi ırakta olan delüklere nisbet *zîr*dir, ve ırakda olan delüklerin nağmesi yakında olan delüklerin nağmesinden bemdir.

Ve hamamda (kurra-nây) dan artık saz çalınmak imkânı yokdur. >>

5- *Pîşe*

<< Bu fasıl, pîşeyi bildürür ve pîşeyi düzmen kaidesini bildürür. Pîşe bir nâydır ki ânı kamışdan düzerler ki gâyet değmiş ola, yâni yerinden ham kesilmemiş ola, yâhut iken dahi kurumuş olmaya, geçmiş olmaya; ve pîşe düzdükleri kamışın eyüsü oldur ki ânı (Nişâbur) dan getüreler yâni (Nişâbur) vilâyetinde bitmiş ola. Ve bu didüğümüz sûretde kesilmiş ola veyâhut bitmiş kamış ola gâyet doğru ola; ve pîşenin uzunluğu bir karış ve iki parmakdan artık gerekmez, ama bir karışdan dahi kısa gerekmez. Ve eger pîşenin avazın zîr olmak dileseler eksük etmeyeler, bu didüğümüz gibi ideler. Ve eger pîşenin âvâzın bem olmak dileseler iki karış dört parmakdan ideler. Bunun dahi delükleri yedidir, ama bazı üstâdlar dokuz dahi delerler, ve bunun delüklerinden kik gerekdir ve oracak yerden delüğü ırak gerekdir.>>

Ahmed-oğlu Şükrullah, (pîşe) hakkında bâlâdaki mâlûmâtı verdikden sonra:

- Bu yazılan sazlar <<kâmil sazlar>> dır; ama birkaç dahi vardır ki üstâdlar katında ol sazlara <<eksik saz>> derler ve ol <<eksik sazlar>> dörtdür.

diyerek o cümleden biri olan <<çenk>> i şu sûretle ta'rif ediyor:

6- *Çenk*

<<Bu fasıl, çenki bildürür ve çenk nice ağacdan düzmek gerekdir ve nice düzmek gerekdir ânı bildürür. İmdi mâlum olsun ki çenk tamam sazlara nisbet eksikdir; ve bu çengin çanağı bir tobra gibi gerekdir, ve boynu uzun ve eğri gerekdir, at boynu gibi. Ve eyüsü oldur ki çanağı bir pâreden ola ve zerdâlu ağacından ola. Ve ânın uzunu boynu ile dört karış gerekdir, ve eni bir karış gerekdir, ama vara vara eksülür. Şol vakit ki eni bir karış olsa derinliği dört açık parmak gerekdir; ve destesi dahi zerdâlu ağacından gerekdir; ve destesinin dahi uzunu üç karış gerekdir; ve çengin çanağının için dökülmüş sırça ile tutkal ile sıvamak gerekdir; ve çanağın yüzünü rak ile yaku yakalar; ve anın perdesi dahi zerdâlu ağacından gerekdir, ve eğer koz ağacı dahi olsa revâdır; ve perdenin dahi uzunu iki karış ve üç açık parmak gerekdir; ve dahi şöyle gerekdir ki çenk ile perdenin arası üç açık parmak kadri açık ola; ve sol yanından çengin herekinin perdelerini yirmi dört bahş yâhud yirmi beş ideler; ve çengin yüzünde bir ağac vardır ki âna (nîze) deyû ad komuşlardır. Ânı dahi yirmi dört bahş ideler veya yirmi beş bahş ideler. Meselâ herek nice bahş olursa nîze dahi ol kadar bahş ola. Ve bu nîzeyi dört yerden çengin yüzünde muhkem bağlayalar ve on iki bürülmüş ipler ki atın kuyruğu kılından ola ki ol kıllar

ne kadar uzun olursa ol kadar yeğdir ve o iplerin her birini üçer kere herekin her bir delüğünden geçüreler ve muhkem berkideler. Ve bu çengin kirişleri üç dürlü gerekdir, (had) dır ve (zîr) dir ve (müselles) dir. Şöyle ki sekiz kirişi (had) dır, ve sekiz kirişi (zîr) dir, ve sekiz kirişi (müselles) dir. Bu şol vakitdir ki kiriş yirmi dört ola. Ve eğer yirmi beş olursa ol bir artukun dahi (bem) üzerine koyalar, öyle olsa (bem) kirişi dokuz olur. Ve çengi sol koltuğa alalar ve kıllarını sol eliyle düzeler ve perdelerinin iplerini sağ eliyle düzeler ve sol eliyle te'liflerini ve bu'dlarını biri birine münâsip ideler. Ve ol çengin kirişini düzmeye başlayıcak (hadd) tarafından on beşinci kıldan başlaya tâ (had) tarafından tarafı tamam doğru olunca, ve ândan sonra ânın yanındaki kirişleri düzede, ve (hadd) tutdığu berâberinde olan (bem) kirişini düzede, ve şöyle düzede ki (zîr) nağmesiyle (bem) nağmesinin ortasında düşen nisbetler (ba'dezabilküll) nisbeti gibi ola. Ve çün bu didüklerimiz gibi ola, (zîr) leri sol parmak ile çalalar; ve sol elin şehâdet parmağı ki ana (sebâbe) dirler. Bu sebâbe parmağı sağ elin baş parmağı dokundığı kirişin altındaki dördüncü kirişe dokuna, ve sekizinci kirişe sağ elin sebâbesi dokuna ve on birinci kirişe sağ elin baş parmağı dokuna.>>

7- Nüzhe

<<Bu fasıl, nüzhe didükleri sazı ve ânın niteliğin ve neden oldığın ve nice oldığın bildirir. İmdi mâlûm olsun ki çenkden geçdikden sonra nüzheden yeğrek saz olmaz. Bu nüzhe dedikleri sazın yüz sekiz kirişi vardır, bu sazı Mevlâna imâm-ı âmil-i kâmil (Safiyüddin Abdülmü'min) tasnif eylemişdir (rahmetullahu aleyh). Ve bu nüzhe didüğümüz saz dört bucakludır, ama uzunı artuğrakdır eninden. Ve ânın ağacı (kızıl söğüt) ağacı gerekdir; veya (şâh-çuh) gerekdür. Ve eğer (şemşâd) ağacından olursa gâyet hûbdur. Ve (serv) ağacı dahi eyüdür. Ve bu sazın uzunı iki karış gerekdir ve üç açık parmak dahi, ve eni tamam iki karış gerekdir, ve derinliği dört açık parmak gerekdir, nüzhenin yüzü ûd gibi yukacık tahta ile örtülmek gerekdir, ve ânın bir yâni iki bahş gerekdir, ve her bahşı yirmi yedi bölük olmak gerekdir, şöyle ki cem'i elli dört bölük olur. Ve her bir bölüğüne bir delük gerekdir; her biri bir burgu içün; ândan sonra bir uzun herek yâni eşik didikleri ağacı bir eninden bir enine yapışdırmak gerekdir, ama şöyle gerekdir ki nüzhenin yüzünden bir parmak eni kadri yüksek ola; ândan sonra anı dahi yirmi yediye bölüp her bir bölüğe bir delük delmek gerekdir; ve ândan sonra her delüğün iki yanında birer delük dahi delmek gerekdir, şöyle ki üçer delük biri biri yanında olalar; ve dahi bu üç delükle geri kalan üçer delükler aralığı berâber olmak gerekdir; ve ândan sonra nüzhenin uzun tarafından her bir yanını üçer bahş itmek gerekdir; ve bir

tarafının her bölüğüne birer alâmet komak gerekdir, ve ol alâmetler bunlardır [Elif Be Cim Dal]. Ve ol bir tarafına dahi koyulan alâmetler bunlardır [He Vav Ze Ha]. Andan sonra [Be] den [Vav] a kadar bir hat çekmek gerekdir; ve ol hatı dahi yirmi yedi bahş itmek gerekdir; ve ol delüklere ufacık burgucuklar sokmak gerekdir; zîr kirişler takmak içün; ve bir hat dahi [Cim] den [Ze] ye çekmek gerekdir, şöyle ki o iki hat biri birine berâber ola; ve bu hatı dahi yirmi yedi bahş itmek gerekdir; ve yirmi yedi delük delmek gerek; ama çünki on üç delük deline; dört parmak kadri açuk koyup on dört delük dahi biri biri ardınca delmek gerekdir; ve bu delükler dahi yirmi yedi burgu komak içündür. Ama nüzhenin kirişleri dört dürlü gerekdir (had) ve (müselles) ve (müsennâ) ve (bem). Ve bu kirişlerin bazısı princden gerekdir. Ve şol kirişler ki princden çekilmişlerdir, kırk sekiz müelles kirişidir, ve sekiz dahi bem kirişidir. Ve bunların zîrleri içün yirmi üç dahi müsennâ kirişi gerekdir. Ve müsennâ kirişleri burguları tarafından alalar. Ve şol küçük herekler ki nüzhenin yüzünde vardır anlara berkideler. Ve üç kirişi dahi müsennâlardan alalar ve nüzhenin yüzünde olan burgulara saralar. Ve ândan sonra dört kiriş dahi pirincden zîrlerden bem düzeler burgular tarafından . Ve her üç kirişi bir nağmede ortak ideler, şöyle ki her tarafta ol üç kirişin ikisi bem ola ve birisi zîr ola. Ve ol bem tarafından tutalar, on dört kiriş sayalar şöyle ki elli altı kiriş hesabında ola. Şol vasıta ile her üç kiriş bir nağmede ortakdır, üçü bir kiriş hükmündedir. Ve çalmağa başlayan ol on dördüncü kirişden başlaya, ve andan sonra gönli dilediği gibi seyr ide, maksûdı hâsıl olıcak girü başladığı yerde karâr ide. Ama çenkde kirişin nazirlerin nice riâyet iderler ise bunda dahi öyle ideler. Ve şol vakit ki bu sazı amele götürmek dileseler burgudan yanını sol yanına tutalar, ve herekden yanını sağ yanına tutalar, ve sol elile burgudan yanını çalalar, ve sağ el ile herekden yanını çalalar.>>

8- Kanûn

<< Bu fasıl, kanûnı ve kanûnun ağacı neden yunulmak gerekdir ve nice yunulmak gerekdir ânı bildürür. İmdi mâlûm olsun ki nüzhe iki kanûndan düzülübdür, ve kanunu dahi şekli dört bucakludır, ama bir yanı enlü ve bir yanı ensüzdür. Ve bu kanun dahi rebâb gibi (zerdalû) ağacından yonulmak gerekdir; ve bir yanının uzunı üç karış gerekdir; ve bir yanının dahi uzunı bir buçuk karış gerekdir; ve burguları olan yanının eni iki karış ve üç parmak gerekdir; ve şol yanının eni ki kiriş ol yâne berkideler iki karış tam gerekdir; ve burgudan yâne bir uzun herek berkideler. Ve bu kanûnun derinliği üç açık parmak kadri gerekdir; ve kirişi elli dörtdür. Ve bu elli dört kiriş üç dürlü gerekdir (bem) ve (müselles) ve (müsenna). Ve bu kirişlerin takdığı vakit üç kirişi bir nağmeye ortak

ideler. Ve bu dahi şöyle gerekdir: iki müsennâ kirişin ortasına bir bem kirişi takalar. Ve bâzı üstâdlar sakil olan tarafa pirincden beş kiriş takalar; beş kiriş bem kirişler avâzında tutalar; ve zirlerini mumlayub müselles kirişleri üstüne çekeler; ve beş bem kirişleri dahi şol benzedi tutdukları kirişlerin yukarusında alurlar; ve zîrlerini müselles kirişlerin üzerine çekerler; geru kalan kirişleri bem ve müsennâ kılurlar.>>

9- Muğni

<<Bu fasıl, muğni düzmeği ve muğninin vaz'ını bildirür. İmdi muğni dahi bir sazdır ki (Safiyüddin Abdülmü'min) tasnifindendir (rahmetullah). Bu sazı Isfahan'a gelicek düzmüşdür, ve muğniyi rebâbdan ve kanundan ve nüzheden çıkarmışdır. Ve bu dahi zerdâlu ağacından yunulmak gerekdir; ve muğninin çanağı rebâb çanağından büyük gerekdir; ve destesi dahi dört buçuklu gerekdir; ve çanağın uzunlığı bir karış ve beş köşe parmak gerekdir; ve eni bir karış ve dört köşe parmak gerekdir; ve derinliği dört açık parmak gerekdir; ve destesinin uzunı iki karış ve üç açık parmak gerekdir; ve derinliği iki köşe parmak gerekdir; ve çanağının yüzüni rak ile yapışdırmak gerekdir; ama çenk gibi ânın dahi içini tutkal ile ve sırça unı ile sıvamak gerekdir; ândan sonra rakı yapıştıralar. Ve destesini baştan başa yukacık tahta yapışdırmak gerekdir; ama destenin başında dört açık parmak kadri açık komak gerekdir; ve bir uzun herek ol açık yere yapışdırmak gerekdir; şöyle ki herekden yukarı kalan dört buçuklu ola, ve dört bucağu berâber ola; ve ol açık yeri yirmi yedi bahş eylemek gerekdir; ve her bahşda bir delük delmek gerekdir, sakil kirişlerin burgusın komak içün. Ve andan sonra destenin çanağından yanasından yâni çanağa yapışdırdıkları yerden bir hat çekeler, şöyle ki bir ucı bir tarafa dahi yetişe yâni burgu tarafına irişe; ve destenin yüzi iki müsellese bahş ideler, ve ol harı başdan başa kazalar, bir cedvel hâsıl olur ki ol cedvelin eni bir parmak buçuk enince ola ve derinliği deste derinliğincedir; ve ândan sonra ol cedvel olan tarafın bir tarafını dahi oniki kısmet ideler, ve oniki küçük herekler ol tarafa yapışdıralar; bu çanağın bir yanında dahi desteye yapşılan yerde iki delük dahi deleler, şöyle ki cedvelin ikinci divârına irişe. Ve ândan sonra bir tarafına dahi ol iki burgu yeri kadri koyalar, ândan artuğuna on bahş ideler, ve on burgu yeri deleler, ve ol delikleri berâber deleler; ve şöyle deleler ki aralıkları dahi berâber ola; ve bu burgulara dahi tiz kirişler takalar. Bu muğninin kirişleri otuz dokuzdur. Ama bu otuz dokuz kiriş dört bölük gerekdir (had) ve (müsennâ) ve (müselles) ve (zîr). Ve bunların her üçün bir kiriş hükmünde düzeler; yani üçer ola, ve her üçü bir nağmede ortak ola. Ve bu sakil kirişlerin on sekizi zir gerekdir; ve sekizi dahi müselles gerekdir; ve bu tiz kirişlerde dokuzı müsennâ gerekdir; ve

dördü tiz gerekdir. Ve muğni çanağı desteye yapışdığı yerden kiriş burguya irdüğü yere değin bir uzun herek gerekdir ki ol kirişler tamam ol hereğin üstüne bine. Ve çalmaya başlayan kişi ol beşinci kirişden başlaya.>>

Müellifimiz, Türk sazları hakkında bu tafsilâtı verdikten sonra eserine hâtime olarak <<kiriş burmağın töresin bildirir>> ünvanlı bir fasl-ı mahsûs ile Türkler nezdinde ibrişimden ve bağırsakdan nasıl kiriş imâl edildiğini ta'rif etdiği gibi, mûsiki derneklerinde gözedilmesi icâb iden rüsûm ve âdâba ve mûsikîşinaslarımızın <<zühre>> yıldızına olan taalluk ve münâsebetlerine ve saireye dâir eski Türk efsaneleriyle münâsebetdâr ve cidden garip ve şâyan-ı dikkat bâzı mâlûmat daha veriyor ki, onlar da üçüncü bir makâle ile bu sâhifelere nakledilecekdir.

Lugatçe

A- Kökler Makalesi:

1- Tetebbûat: Bir konuyu etraflıca inceleme. (M.N.Ö.)
2- Mukayyed: Kayıtlı. (M.N.Ö.)
3- Zîr: Alt, altı. (K.T.)
4- Maa'da: Başka, fazla. (M.N.Ö.)
5- Memâlik: Memleketler. (K.T.)
6- Dûçâr-ı izmihlâl: Yok olmaya yüz tutmuş. (M.N.Ö.)
7- Kadîm: Eski. (K.T.)
8- Aksam: Kısımlar, parçalar. (K.T.)
9- Zehâb: Zan, sanı. (K.T.)
10- Vesâik: Vesîkalar. (K.T.)
11- Müsâraat: Acele ile teşebbüs etmek. (A.K.)
12- Ma'hazâ: Bununla beraber. (K.T.)
13- Diriğ: Esirgeme. (M.N.Ö.)
14- Muhtâc-ı tenvir: Aydınlatılmaya muhtaç. (M.N.Ö.)
15- Vazife-i müşkîle: Zor ödev. (M.N.Ö.)
16- Mehmâ emken: Mümkün olduğu kadar. (H.B.T.S.)
17- Hulâsaten: Özet olarak. (M.N.Ö.)
18- Güzerân: Geçen (K.T.)
19- *Matbuat hatası, "aynı" olacak.*
20- İtyân: Getirme, söyleme. (H.B.T.S.)
21- Te'hir: Gecikme, geciktirme. (K.T.)
22- Evâsıt: Ortaları, orta zamanlar. (M.N.Ö.)
23- *Matbuat hatası, "muze" olacak.*
24- Şua'bat: Şubeler (aslında Osmanlıca'da kullanılmayan bir kelimedir.) (H.B.T.S.)
25- Hasım: Düşman. (K.T.)
26- Ceng-cû: Harp için vesile arayan. (H.B.T.S.)
27- Kavm: Irk ("kavim" olarak kullanılır), (K.T.)
28- *Metinde yanlışlıkla 'kabil-i tevfik' yazılmıştır. Tertip hatasıdır. Doğrusu 'kabil-i te'lif' olacak. (PBK).*
29- *Matbuat hatası, "iddia-i" olacak.* (K.T.)
30- Müdellelen: Delillerle ispat olunmuş halde. (K.T.)
31- *Tertip hatası. 'Terennümâte' olacak. (PBK)*

B- Eski Türk Sazları Makalesi (I) :

1- *Matbuat hatası, "hakaniye" olacak.*
2- *Matbuat hatası, asıl metinde bir "in" fazla yazılmış.*
3- Esbderû: Farsça "esb", "at" demektir. Kelime "at derisi" anlamında kullanılmıştır.

C- Eski Türk Sazları Makalesi (II) : (Genel kelimeler)

- Yunmak: Keser ve rende ile veya kalemle kesilip *veya* kazınıp düzeltilmek, işlenmek. (Yontmak), (K.T.)
- Düzmek: Yapmak, işlemek, kılmak. (K.T.)
- Nây: Kamış, saz (F.Z.)
- Pâre: Parça (F.T.)
- Bahş: [Farsça aslı, (behş) dir.] Hisse, parça (F.Z.)
- Kik: Enli, geniş, vâsi, (lehçe-i tatari), (H.K.)
- Tar: Dar (K.T.)
- Urmak: Vurmak, darp etmek. (K.T.)
- Berkitmek: Kuvvetlendirmek. (R.H.)
- Balurmak: Belirmek. (R.H.)
- Bu'd: Aralık (K.T.)
- Sakil: Ağır (F.Z.)
- Hâd: Keskin, sert. (F.Z.)
- Zîr: Sazın en ince teli. (F.Z.)
- Bem: Sazın en kalın teli. (F.Z.)
- Ulamak: Birbirine bağlamak. (R.H.)
- Avâz: Ses, sada. (K.T.)
- Tobra: Torba. (K.T.)
- Revâ: Münâsip. (K.T.)
- Perde: Musiki aletlerinin kolundaki halkalar ki her birine parmak dokundurunca başka bir ses çıkar. (K.T.)
- Herek: Ud ve tambur tellerinin üzerlerinden geçtiği ağaç parçacıkları. (F.Z.)
- Pulâd: Çelik. (R.H.)
- Asân: Kolay. (R.H.)
- Reşk: Uzun boylu biçimli. (R.H.)
- Zahme: Yara. (K.T.)
- Muşt: Tarak. (R.H.)

K.T. / Kamûs-ı Türki
R.H. / Redhouse Lexicon
H.K. / Hüseyin Kâzım Kadri
F.Z. /Ferhengi Ziya
H.B.T.S. / Hayat Büyük Türk Sözlüğü
M.N.Ö. / Mustafa Nihat Özön

Resimler:

Resim 1: Iklığı, rebâb, muğni, ud, mizmâr, pîşe.
Resim 2: Çenk, kanûn, nüzhe.

Kaynakça

AHTER-İ KEBİR, Doktor Hüseyin Remzi, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, Dersaadet 1309/1893
BAĞIŞ KİTAPLARI KATALOGU, Seyfeddin Özege, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1980
FARSÇA-TÜRKÇE LUGAT, Gencinei Güftar Ferhengi Ziya, Ziya Şükûn, Milli Eğitim Basımevi- İstanbul, 1984, II.Baskı, 1944, Maarif Matbaası, İstanbul, 3 cilt
HAYAT BÜYÜK TÜRK SÖZLÜĞÜ, Hayat Yayınları, Şevket Rado, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, (196..)
İLAVELİ LUGAT-I OSMANİYE 1286/1870 (Arka künye sayfası kayıp, Özege'de yok)
İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, Heyet tarafından neşredilmiştir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950, 13 cilt
KAMUS-I TÜRKİ, Şemseddin Sami, İkdam Matbaası, İstanbul, 1317/1901
LEHÇE-İ OSMANİ, Ahmet Vefik Paşa, İstanbul, Tabhane-i Amire, 1293
LUGAT-I NACİ, Muallim Naci, Asır Matbaası Sahibi Kirkor, İstanbul, 1306/1890
OSMANLICA-TÜRKÇE ANSİKLOPEDİK LUGAT, Ferit Devellioğlu, Doğuş Matbaası, Ankara, 1970
OSMANLICA-TÜRKÇE SÖZLÜK, Mustafa Nihat Özön, İnkılap Kitabevi, Tan Matbaası, İstanbul, 1952
REDHOUSE TÜRKÇE-İNGİLİZCE SÖZLÜK (LEXICON), Sev Matbaacılık, İstanbul, 1998
RESİMLİ YENİ TÜRKÇE LUGAT, Ali Seydi, "Cihan" Kitaphanesi Sahibi Mihran, Cihan Matbaası, İstanbul, 1929
T.D.K. TANIKLARIYLA TARAMA SÖZLÜĞÜ II. A-İ, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1945
T.D.K. TÜRK LUGATI, Türk dillerinin istikakı ve edebi lugatleri, Hüseyin Kazım Kadri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1945, 4 cilt
YENİ TÜRKÇE LUGAT, M. Bahaeddin, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, (tarih yok)

اسکی تورك موسیقیسنه دائر تاریخی تتبعلر

۱

« کوکلر »

محرری : رؤف یکتا

تورك موسیقیسنك تاریخنی یازمق مقصدیله خیلی زماندن بری دوام ایدن تتبعاتم اثناسنده مختلف کتابلردن طوپلایه بیلدیکم معلوماتك مفید بولندیغی دفتری اخیراً کوزدن کچیرکن، آلمان موسیقی شناسلرندن « کیزوه‌تر » طرفندن ۱۸٤۲ سنه‌سنده نشر ایدیلن « عربلرك موسیقیسی » [۱] نامنده‌کی اثرك تاریخی قسمنده وقیله تصادف ایده‌رك اقتباس وزیرینه بر طاقم تنقیدی مطالعه‌لر علاوه ایتمش اولدیغم فقره نظر دقتمی جلب ایتدی .

تورکلرك موسیقی یه‌استعداد وقابلیتنی انکارایتدکدن ماعدا، اداره‌لری آلتنه آلدقلری ممالکده بولدقلری موسیقی‌یی‌ده دوچار اضمحلال ایتدکلرینی ادعا حقسزلغنده بولونان « کیزوه‌تر » نك بو فقره‌سی محتویاتی رد ایچون اوزمان یوروتدیکم مطالعاتك یوکون غیر کافی اولدیغنه حکم‌ایدرك، برازدها توسیع ووثاقله تأییدایتمك ایسته‌دم . بوفکرك بوقیله قدیم موسیقی کتابلرمزده یاپدیغم تتبعلر نتیجه‌سنده بر طاقم یکی وثیقه‌لر دها بولمق ممکن اولدی . تورکلرك، صنایع نفیسه‌یه اقسامندن اولان موسیقیده‌دخی ـ ناصلسه یا کلیش‌اوله‌رق تعمم وتقرر ایتمش اولان برذهابه رغماً ـ برماضیٔ علمی وفنیه مالك اولدقلرینی برنبذه اثبات ایتمه‌سی اعتباریله مهم اولان بو وثائق ، « ملی تتبعلر مجموعه‌سی » قارئلرنجه لدنه اوقونه‌جغی امیدیله ، تحریر وتقدیمه مسارعت ایدییورم . مع هذا تورکیانه متعلق مسائل ایله اشتغال ایدن ذوات کرامدن شوراسنی بالخاصه رجا ایده‌جکم که ، بو بحثلر حقنده فضله معلوماتی اولانلر بیلدکلرینی بو صحیفه‌لره یازمق لطفکارلغنی دریغ ایتمسونلر ؛ تاکه تورك موسیقیسی تاریخنك محتاج تنویر جهتلری برز برز توضیح ایده‌رك تاریخ موسیقیمزی یازمق وظیفهٔ مشکله‌سنك ایفاسی مهما امکن کسب سهولت ایتمش اولسون .

* *

صدده کیرمزدن اول « کیزوه‌تر » نك یالاده موضوع بحث اولان حقسز ادعاسنی

[۱] Kiesewetter Die Musik der Araber .

"Kökler" makalesinin ilk sayfası.

اسکی تورك موسیقیسنه دائر تاریخی تبعلر

۲

تورك سازلری

محرری : رؤف یکتا

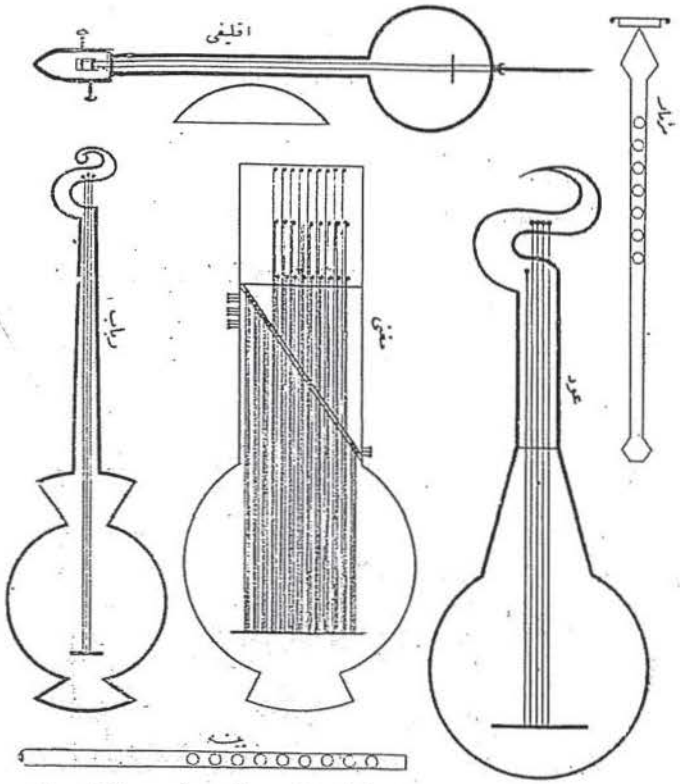
اوروپا مؤلفین موسیقیسی تودکره تاریخ موسیقیده پك آز برموقع ویرییورلر؛ وبوموقع بالنسبه اوقدر اسکی بر زماندن باشلامیور . غرب مورخلرینك ادعالرینه باقیلهجق اولسه ، تورکلر تزدنده فن موسیقینك مبدأ انتشار و تداولی جتمکان سلطان مراد خان رابعك بغدادی فتح ایتدیکی ۱۰۴۷ تاریخندن اعتبار ایتمك لازم کلیور. اوروپامورخین موسیقیسی بو بابده کی ادعالرینی تأیید ایچون بر وقعهٔ تاریخیه ذکر ایدییورلر. اولا، «افلاق» یکرندن «دیمتریوس قانتمیر»ك «دولت عثمانیه تاریخی» [*] عنوانلی اثرینه یازلمش ومؤخراً اورادن آلینهرق بوتون موسیقی تاریخلرینه کچمش اولان وقعه شودر :

[مراد رابع اوزون مدت محاصرهدن صکره بغدادك فتحنه موفق اولنجه، مقداری اوتوزبیك رادهسنده بولنان مدافعینك عموماً قتلنی امر ایتمش ایدی. بوامرك اجراسنه باشلاندیغی صرهده ایرانك او عصرده الك مشهور موسیقی شناسی اولان «شاه قولی» حضور خاقانیسنه قدر فرجه یاب وصول اولهبیلمش و خارق العاده بر مهارتله جالدیغی «شتار»یله بغداد اهالیسنك فلاکتلرینی حزن انکیز بر لسان استمداد ایله ترنم ورقت شاهانه یی جلب ایدرك قتل عمومی یه ختام ویرلمهسی امرینك صدورینه موفق اولمشدر. سلطان مراد ایشته بو «شاه قولی» ایله بغدادده الهکچن دیکر درت ایران موسیقی شناسنی معیتده استانبوله کتیرمش، وبونلر طرفندن دخی تورکلر آراسنده فن موسیقینك ذوق ایرانی یه کوره نشر و تعمیمنه صرف مساعی ایدیلمشدر .]

پرنس «قانتمیر»ك بوفقره سندن استخراجی بزجه دوغرو اولان برحقیقت وارایسه، اوده ، ملی ادبیاتمزده اولدیغی کبی ملی موسیقیمزده دخی پك بارز اولهرق کوریلن ایران

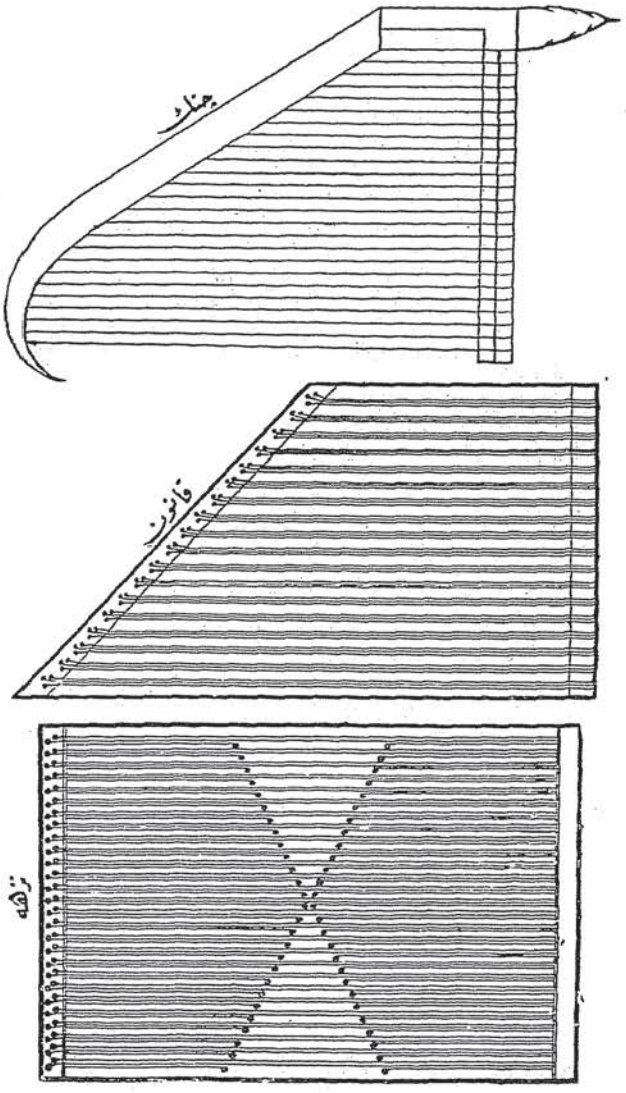
[*] Cantemir, Hist. ott., tom. III

"Eski Türk Sazları" makalesinin ilk sayfası.



« اسكى تورك ساز لرى » مقاله سنه عائد ـ ملى تتبعلر، صايى ٥

1. sıra: Iklığı
2. sıra (soldan sağa): Rebâb, muğni, ud, mizmâr
3. sıra: Pîşe



« اسکی تورك سازلری » مقاله‌سنه عائد ـــ ملی تتبعلر، صایی ٥

Yukarıdan aşağıya: Çenk, kanûn, nüzhe